

Гл. ас. ЕМИЛИЯ ПАТАРЧАНОВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", гр. БЛАГОЕВГРАД

СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ - СРЕДА ЗА РАЗВИТИЕ НА АЛТЕРНАТИВЕН ТУРИЗЪМ

RURAL REGIONS – AREA FOR DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE TOURISM

Chief Ass. Prof. EMILIYA PATARCHANOVA

SOUTH-WESTERN UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: One of the main tendencies in the development of tourism in worldwide importance is alternative tourism, also named rural, agrarian, green, ecological, provincial, farm etc. Apart from this variety in the names their single meaning is obvious. They are unified by the area in which they develop – rural regions. They offer opportunities for rest and recovering in environment which is absolutely opposite to the one in their urban and industrial centers. Population prefers most the development of tourism in the territory of rural regions for diversification of economic activities. In most cases the right definition of rural regions defines their opportunity to develop alternative tourism on their territory. The report shows the evolution of understandings for rural regions in EU and in Bulgaria. It emphasizes some differences which have an effect on the opportunities for development of alternative tourism.

Key words: rural regions, rural area, alternative tourism.

Една от важните тенденции в развитието на туризма в световен мащаб е алтернативният туризъм. Появата му се свързва с частичното изчерпване на възможностите за по-нататъшно развитие на традиционния масов туризъм, както и с някои негови негативни страни, резултат от прекомерната му териториална концентрация и комерсиализация. Наричат го още: селски, аграрен, зелен, екологичен, провинциален, фермерски туризъм. Независимо от широкото му развитие все още има неясноти в съдържанието на изброените термини, може би защото са много близки и в голяма степен се припокриват. В някои страни дори се счита, че те са синоними. Независимо от тази многовариантност в наименованията, еднопосочността в тяхното съдържание е явна. Касае се за отдих и възстановяване в условията на природна среда, максимално противоположна на обичайната среда на живот в големите градове и промишлени центрове (Тишков,1995). Антипод на градската, урбанизирана среда е именно

селската. Тя обединява всички изброени видове туризъм, защото притежава ресурси и предлага възможности за тяхното развитие. В научната литература освен понятието селската среда се използват още селското пространство, селска територия или селски район. Те са близки по съдържание, но не са еднозначни. Трябва да се признае, че с най-голяма популярност се ползва терминът селски район. Развитието на алтернативния туризъм в голяма степен зависи от правилното дефиниране на селските райони и определянето на територията им.

Развитие на разбиранията за селски райони в ЕС. Всяка от страните членки на ЕС е изградила своя собствена дефиниция на понятието "селски район". Сред множеството дефиниции, могат да се отделят два основни подхода при определянето им. При първия селският район разглежда като територия с определена социално-икономическа организация и характеристики (пространствен и териториален подход). Вторият подход

разглежда селския район като социално възприятие. Именно подходът на социалното възприятие най-добре разкрива възможностите на селските райони за развитие на туризъм. *Селският район е образ в нашето съзнание, който ни помага да организираме нашите действия и поведение* (Halfacree, 1994). Представата на всеки един субект е формирана на база на взаимодействието на личния му опит и наложено мнение чрез литература, медии, държава, семейство, приятели и др. От тук и възприятието за селския район зависи от мястото, времето и социалната група към която принадлежи съответния индивид и може да включва идеи за природа, почивка, тишина, спокойствие и т.н. Различните субекти имат различно възприятие за селски район, но те могат да бъдат групирани според Hoggart (1990) и обяснени като различни микрокултури.

Според подхода на социалното възприятие могат да се разграничат различни образи на селските райони. Hoggart определя четири основни образа в Европа:

- **Аграрен образ:** селските райони се разглеждат като основа за развитие на селското стопанство. Семейните ферми формират основата на националната стабилност и идентичност, а аграрните въпроси са в центъра на националната политика. Този образ преобладава във Франция, Дания, Ирландия, Холандия, Белгия и Германия.

- **Природен образ:** селските райони се разглеждат като място, където може да се консумират природни ресурси. Това е урбанистично центрирано определение и е придружено от вярването, че селският начин на живот е по-добър от градския. Основни поддръжници на тази гледна точка са организации за опазване на природните ресурси, за благоустройство и др. Този образ е доминантен във Великобритания и може да бъде обяснен с ранната индустриализация на страната. Застъпен

е заедно с аграрния и в Холандия, Белгия, Франция и Германия.

- **Средиземноморски образ:** селските райони имат малка културна и идеологическа стойност от гледна точка на идентичността. Пространствената организация се диктува основно от градове и пристанища, поради физико-географските особености на територията с малка ивица земя, подходяща за икономическа дейност. На селските райони се гледа като на пречка за развитието на модерна национална икономика и са основно асоциирани с аграрния сектор, съставен от големи и малки селски стопанства. Този образ е типичен за Испания, Португалия, Италия и Гърция.

- **Ценностен образ:** концепцията за селския район е свързана с околната среда, която е високо ценена поради нейната природна същност, но включва и човешки дейности. Интегрираността на опазването на околната среда със селското, горското стопанство и риболова са основни за този образ. Характерен е за Финландия, Швеция, Норвегия, Австрия и Швейцария.

Въпреки че тези четири образа дават основна представа за възприятието на селските райони в страните членки, трябва да се има предвид, че съществуват и много други. От посочените единствено при средиземноморския има елемент на негативизъм към селските райони, който е повече предимство отколкото пречка за развитие на селски туризъм.

Като се има предвид демографското, социално-икономическото, политическото и културно различие между страните членки на ЕС е нормално да съществуват различни определения за селски район. *Обикновено под селски райони се разбират определени малки административни единици, които имат население под прага за градските зони.* Този праг може да варира от 200 жители за Швеция до 10000 жители за Италия. При по-големи географски единици

обикновено се добавя и друг критерий: дял на селското стопанство в заетостта или доходите, гъстота на населението и др. Така, че в официалните определения за селски район страните членки на ЕС го разглеждат по-скоро като неурбанистична категория отколкото да акцентират на спецификите му.

Концепцията за селски район според Европейската Комисия (ЕК) може да бъде анализирана на база на няколко документи, в които се включват основните за формулирането и приложението на политиката на ЕС за развитие на селските райони. Тези документи са във връзка с реформата на структурните фондове (1988г.), началото на програма LEADER (1991г.) и изготвянето на "Програма 2000", която съдържа политиката за развитие на селските райони в ЕС за периода 2000-2006г.

В "Бъдещето на селското общество" /1988г./, написан по повод на реформата на структурните фондове, селските райони се описват като *териториални единици със свързана икономическа и социална структура и разнообразна икономическа дейност*. Тези териториални единици могат да включват села, малки градове и регионални центрове. На база на това определение Комисията заключава, че селските райони заемат 80% от общата територия на 12-те страни членки и в тях живее 50% от населението на ЕС.

Според програма LEADER I (Liasion Entre Actions de Development de l'Economie Rurale), въведена от ЕК през 1991г., за селски райони се смятат *общини с население от 5000 до 100000 души*. Същата дефиниция се застъпва и в документа "Аграрна стратегия", разработен по повод общата аграрна политика на страните членки на ЕС и присъединяването на страни от Централна и Източна Европа.

В декларацията от Корк, приета на Европейската конференция за развитие на селските райони през 1996, селските райони се описват като: *"райони, които*

обхващат 80% от територията на ЕС и в които живее 25% от населението, характеризиращи се с уникално културно, икономическо и социално устройство, смесица от икономически дейности и разнообразен ландшафт (гори, стопанства, природни обекти, села и малки градове)". В този документ за първи път селските райони се дефинират като източник на обществени блага извън аграрното стопанство, т.е. те не се занимават само с производство на хранителни продукти, а са съчетание от обществени блага: културно наследство, ландшафт, природни богатства. Отправен момент представлява и схващането за "концепцията на обществените блага", която включва и определени социални цели като ограничаване на обезлюдяването на отдалечените земеделски райони, намаляване на регионалните различия в разпределението на дохода, а в по-широк смисъл и изграждането на инфраструктурата. С това ново разбиране за селските райони и тяхната роля в социално-икономическия живот се поставя и основата, върху която започва да се гради настоящата европейска политика за развитие на селските райони.

В предложението за "Програма 2000" Европейската Комисия приема дефиницията за селски район, дадена в декларацията от Корк. Тук за първи път се дава по-детайлна дефиниция като *за селски райони се смятат общини с гъстота на населението по-малка от 100д/км²*.

През 1996г. Парламентарната асамблея на Съвета на Европа приема Препоръка 1296(1996) относно Европейската харта на селските територии. В този документ селското пространство е дефинирано така: вътрешни и крайбрежни зони, включително селата и малките градове, в които по-голямата част от земите се използват за: земеделие, горско стопанство, водни култури и лов; икономическа и културна дейност на

жителите на тези зони (занаятчийство, промишленост, услуги т.н.); благоустрояване на неурбанизираните зони в зони за отдих и развлечения или резерватни зони; за други нужди като например жилищни. Земеделските и неземеделските части на едно селско пространство формират една отделна териториална единица, различаваща се от градската, която се характеризира с голяма концентрация на жители. (Европейска харта на селските територии) Селското пространство изпълнява следните основни функции:

✓ *икономическа* – системата на земеделското производство трябва да гарантира изхранването на населението, ниво на доход на земеделците и техните семейства съответстващо на това на останалите свободни професии, опазване на околната среда за бъдещите поколения в унисон с изискванията на устойчиво развитие; да се отговаря на нуждите на МСП – земеделски, промишлени, занаятчийски или търговски и на ползвателите на услуги; да се осигури база за отдих и туризъм; да се запазят генетичните ресурси като база на земеделието и биотехнологиите.

✓ *екологическа* – опазване на естествените източници на живота – почва, вода, въздух като се използват съобразно изискванията на устойчивото развитие; опазване на биотопите и зелените пространства, с които разполага; поддържане и опазване на ландшафтите, биоразнообразието и по-специално генетическото разнообразие; опазване на дивите животни при съответните екологически условия.

✓ *социална и културна* – посредством различни видове местни сдружения да се осигури социалното и културно развитие на селското пространство, на връзките между градското и селското население при пълноценно използване на съвременни информационни технологии и обезпечени равностойни условия за

ползватели и потребители от селските и градските зони.

За да се определи и приложи политиката за икономическо и технологическо развитие, за благоустройство на територията, за опазване на биоразнообразието, земеделието, водните култури, лова, горското стопанство, социалната инфраструктура, туризма всяка страна се задължава да се съобразява със спецификите на своето селско пространство, зачитайки принципите на субсидиаритета и на солидарността.

В контекста на Инициативата Лидер+ на Общността селските райони представляват малки по размер селски територии, които формират една хомогенна от природна и социално икономическа гледна точка териториална общност и имат собствени ресурси за изготвяне и осъществяване на техните стратегии за развитие.(LEADER+, 2000-2006)

Селските райони осигуряват поминък за стотици милиони хора, голяма част от храната и други основни суровини. Специфичността на селските райони по територията на ЕС се определя от тяхната социална и културна идентичност. Всеки селски район е уникален с географското си положение, със своето природно разнообразие, историческо минало, етнически състав на населението, религия и традиции, селищна мрежа, икономически потенциал. Европейските селски райони са много разнообразни и с многобройни функции, изискващи специфични решения за всеки район. Разбирането за тяхната същност далеч надхвърля тясната рамка на протичащата в тях икономическата дейност-земеделието, защото селските райони се отличават с характерен начин на живот, произтичащ от разпределението на дейностите във времето и по-близките взаимоотношения между хората. Селските райони се отличават с тяхната непосредствена връзка с природата, символ на здравословната жизнена среда.

(Конференция за развитие на селските райони в Залцбург, ноември 2003г.). Селските райони притежават огромен потенциал за многостранно развитие, който не се изчерпва с развитието на агробизнеса или с неговия първи ешелон-земеделието.

За връзката селски райони – селски туризъм. Дефинирането на селския туризъм до голяма степен зависи от определянето на територията на селските райони. В страни с развит селски туризъм “селското пространство” не включва територии като морското крайбрежие /син туризъм/, високите планини /бял туризъм/ и градските зони /сив туризъм/. За определяне на селския характер на малките градове се приема критерия брой жители.(Атанасова,2005)

Българската асоциация за селски туризъм /БАСЕТ/ приема, че “термините селски и екологичен туризъм покриват в най-голяма степен всички останали форми....Туризмът на село може да бъде със или без селскостопански дейности, може да бъде в селски район с много слабо развито селско стопанство /примерно с доминиране на горско стопанство/“(Петров и др.,1997)

В нашата страна има широко развит вилен туризъм, “който би могъл да се разглежда... като първообраз на селския туризъм“(Тишков, 1995) Съществуващите няколко стотин хиляди вилни постройки и селски къщи в страната лесно биха се преустроили в настанителна база за селски туризъм. Значителна част от тях са разположени в близост до големите градове т.е. в селската част на районите, които според българското законодателство не са селски райони.

В българската нормативна уредба селските райони са “общини на чиято територия няма град с население над 30000 жители и гъстотата на населението е под 150 души на кв.км.”.(НПРЗСР) Това определение е твърде общо и създава възможности за широко тълкуване, което не винаги се отразява положително в практически

аспект. Защото от всички 263 общини в страната извън селските райони остават само тези, на чиято територия са разположени 28-те областни града и още 5 общини: Свищов, Горна Оряховица, Дупница, Димитровград и Казанлък. Българското определение за селски район е по-широко от прилаганите в другите европейски страни. В него не се предвижда изключване на морското крайбрежие и районите за зимен спорт. Като резултат от това се получават поне две противоречия:

От една страна в селските райони се включват вече утвърдени туристически дестинации в други видове туризъм, например планински и морски курорти. Но те не притежават възможности за развитие на селски туризъм. В същото време така определените селски райони имат право да кандидатстват за финансиране по САПАРД, вкл. в сферата на селския туризъм. Възползвайки се от тази възможност бяха изградени десетки хотели в различни градове /курорти или курортни селища/ от такива райони, които не развиват селски туризъм, защото непритежават такива ресурси. А селища с възможности за развитие на селски туризъм остават без финансова подкрепа. В стремежа си да преодолее това противоречие МЗГ и Изпълнителната агенция по САПАРД коригираха нормативната база и изключиха градовете, респ. урбанизираните територии от възможност да получават финансиране за развитие на селски туризъм по съответната програма.

От друга страна общините, които не са селски райони на територията си освен урбанизирана част имат и селска част или пространство, която отговаря на критериите за селски район /ако се изключи урбанизираната територия/. Много често това са територии в планински и полупланински райони, които притежават добри условия за развитие на селски туризъм. Понякога дори имат предимства по отношение на

селския туризъм, които не се срещат при много от селските райони. Например близост до голям град – Благоевград, с повишено търсене на туристически услуги и създава възможности за едnodневни или двудневни посещения на селската територия от гости или жители на града; близост до защитени територии с разнообразна флора и фауна - национален парк “Рила”; по-добре развита инфраструктура или близост до такава – части от транспортните еврокоридори №4 и №8 преминават през територията на общината; интересни паметници на културата /къщи с възрожденска архитектура, църкви от ранни и по-къснохристиянски периоди, останки от антични и средновековни селища, исторически паметници и т.н./ – обект на посещение от туристи, пребиваващи в чиста и спокойна околна среда в селата на община Благоевград – Логодаж, Дренково, Селище, Бистрица, Лешко и др.

Развитието на селски туризъм в тях би позволило да се осигури заетост на хората в селата, където живеят; да се ограничат ежедневните трудови пътувания между града и близките села с цел работа; да се намали миграцията от селата към големите градове и обезлюдяването на селските територии. Не се изключва възможността млади и предприемчиви жители на големите градове да развият селски туризъм в селата на своите предци, използвайки получени в наследство къщи и земя, но запазвайки възможността да живеят със семействата си в града. Но тези селища са изключени от обсега на програма САПАРД и съответно от възможността да кандидатстват за финансова помощ за развитие на селски туризъм, която не рядко отива към градове като Банско, Сандански, или морски курорти, които са обекти на масовия туризъм. Известно е, и авторите са единодушни, че една от основните разлики или предимства на селския туризъм е неговият

индивидуален характер т.е. той е антипод на масовия туризъм.

Изводи и препоръки.

Преодоляването на това противоречие може да се извърши по два начина:

Единият е свързан с промяна и допълнение на съществуващата у нас нормативна база в сферата на туризма. С наредба да се направи разграничаване на селските райони, в които има условия и ресурси за развитие на селски туризъм от тези, които непритежават такива. (Атанасова, 2005) Това означава изработване на критерии за установяване на тези условия и ресурси, като се търси баланс между демографските и икономическите, природните и антропогенните ресурси и тяхната атрактивност. С такова разграничаване ще се постигне локализиране на финансирането в сферата на селския туризъм в районите, които имат най-голям потенциал за неговото развитие и където икономическият ефект би бил най-силен. Сериозността на този проблем се потвърждава и от новите насоки на политиката за развитие на селските райони в частта ѝ за диверсификация на икономическите дейности. Защото именно селският туризъм е сред най-предпочитаните дейности за развитие на селската икономика извън сферата на земеделието от жителите на тези райони. (Маджарова, 2005) След присъединяването на страната ни към ЕС жителите на селските райони ще имат достъп и до новия фонд: Европейски селскостопански фонд за развитие на селските райони (ЕСФРСР), финансиращ 2-ри стълб на ОАП: мерки за развитието на селските райони, сред които насърчаване на развитието на дейности, свързани с туризма. По този начин всички средства се акумулират в него и няма да бъдат част от структурните фондове. Насоките на ОАП на ЕС ще стимулират в по-голяма степен местното развитие, диверсификацията на стопанството на база на местните ресурси, инициативи на местното

население, отколкото преките плащания в сферата на земеделието.

Другият начин засяга законодателната база, регламентираща дефинирането на селските райони и териториалния им обхват. Промените трябва да се насочат към: - промяна на показателя: гъстота на населението в определението за селски район. Желателно е той да бъде намаен от 150д/кв.км. поне на 100д/кв.км., като е в дефиницията на ОИСР и в системата ЕВРОСТАТ и както по-късно бе възприето в ЕС. Освен, че е по-реална за България, защото се доближава до средната гъстота в за страната /69.9д/кв.км.-2004г./, тя ще улесни сравненията и в международен план. В национален аспект ще позволи получаването на по-реална представа за това кои общини могат да се определят като селски райони;

➤ да се уточни мястото и статута на селските райони в националното пространство със закон. Според ЗРР има изостанали селски райони, които са един от видовете райони за целенасочено въздействие. Селските райони са определени само в НПРЗСР на МЗГ. Предложението е националната територия се състои от урбанизирани и селски територии. В селските територии да се обособят различни райони – планински, с екологични ограничения, необлагодетелствани райони и райони със специфични природни затруднения;

➤ необходимо преразглеждане на дефиницията за селски район чрез разширяване и прецизиране на използваните показатели. Понятието “селски район” трябва да обхваща територията на така определената селска част на която и да е община в страната.(Попов,2004) Въпросът за прецизното дефиниране на понятието “селски район” не е самоцелен. Отговорът предопределя характерът на политиката, която ще се следва, нейните цели и задачи, методите и инструментите за реализацията ѝ, както и кои общини ще имат достъп до

финансовите и други ресурси. От тази гледна точка приетото определение у нас съдържа значими неточности.(Бояджиев,2004;

Атанасова,2005). Липсата на социално-икономически характеристики при дефинирането позволява в селските райони попадат общини с градски и индустриален характер – Гълъбово, Девня, Пирдоп. В същото време не урбанизираните територии на повече от общините, които не са селски райони според НПРЗСР имат типично селски характер, но остават извън рамките на мерките за селско развитие (например община Благоевград, която има 25 населени места, повече от които малки и разположени в планински и пограничен район; селата от общините, чиито центрове не са областни градове;

➤ необходимо е изработване на система от критерии за класификация на селските райони, съобразена с българските условия. Класификацията на селските райони на база на социално-икономическото им развитие и ресурсния им потенциал ще съдейства за тяхното изучаване, ще помогне за прецизното дефиниране на проблемите им и ще позволи изработването на реалистични стратегии за разрешаването им. Диференцирането на селските райони ще създаде основа, върху която ще може да се прояви индивидуалния подход при решаване на проблемите и ще гарантира в по-голяма степен активното участие на местните общности в разработването на стратегиите и реализирането им.

Развитието на алтернативен туризъм в селските райони е само един от начините за решаване на някои от проблемите на тези територии. Под каквато и форма да съществува той задължително трябва да бъде обвързан с перспективите за устойчиво регионално развитие, основаващи се на комплексното териториално развитие на земеделието, промишлеността, транспорта и инфраструктурата. Така ще се превърне в устойчив туризъм, развиван на база на месните ресурси,

ще бъде източник на доходи за | съдействия за опазване на природната
населението на селските райони и ще | среда.

Разработката е представена на Научна конференция на Стопанския факултет при ЮЗУ „Н. Рилски” „Икономика на свободното време”, проведена на 17-19 ноември 2005 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасова, М., К. Кънева** (2005) Същност и форми на селския аграрен туризъм., Икономика и управление на селското стопанство, кн.3, София
- Бояджиев, В.**(2004) Селският туризъм – теория и реалност., В: Сб. Предизвикателствата пред аграрния сектор при присъединяването към ЕС, т.1., Свищов
- Маджарова, С.**(2005) Аграрен туризъм., София
- Петров, П., Ал. Киселкова**(1999) Селските райони и селският и екологичният туризъм у нас., Проблеми на географията, кн. 3-4, София
- Попов, Р., Огн. Боюклиев** (2004) Правни и институционални възможности за изпълнение на изискванията на ЕС за пряко участие на местните общности в управлението на общините в селските райони., Икономика и управление на селското стопанство, кн.6
- Тишков, Х.**(1995) За състоянието на селския туризъм в Европа и перспективите за неговото развитие в България., Проблеми на географията, кн.4, София
- Halfacree,**(1994)Creating Rural Indicators for Shaping Territorial Policy. Paris
- Hoggart, H.** (1990) Regional and Rural Development.